

اللهم صل على محمد و آل محمد و عجل فرجهم

بسم الله الرحمن الرحيم

سیر تفصیلی روش درس سوره مبارکه ابراهیم

مرحله اول. مطالعه تدبر سوره ابراهیم با روشهای قبل

بهترین روشها برای این بخش از مطالعات، روشهای تدبری سوره‌ای منحصر به دروس اول تا پنجم می‌باشد.

مدل اول. مطالعه سوره با روش درس اول تدبر سوره‌ای

مدل دوم. مطالعه سوره با روش درس اول و یکی از دروس دوم تا پنجم تدبر سوره‌ای

مدل سوم. مطالعه سوره با روش درس اول و دو درس از دروس دوم تا پنجم تدبر سوره‌ای

بدیهی است هر چقدر در این مرحله متدبر به صورت عمقی‌تر و از روشهای مختلفی که برای او دید ساختاری نسبت به سوره ایجاد کند، سوره را مطالعه نماید در مراحل بعدی از سرعت عمل و دقت نظر بیشتری برخوردار خواهد بود.

مرحله دوم. ترسیم جدول احکام به تفصیل سوره

در این سوره جدول احکام به تفصیل بر اساس آیات ابتدایی سوره و تفکیک آنها به موضوعات دربردارنده‌شان ترسیم شده‌است. نکاتی که می‌توان در ترسیم جدول مورد توجه قرار داد عبارتند از:

- اصولاً در تفکیک آیات برای شکل‌گیری ستون‌ها به تمامی سوره توجه می‌شود تا تفکیک به نحوی صورت پذیرد که کلی‌ترین موضوعات سوره استخراج شود. هر ستون دربردارنده یک موضوع اصلی است.
- در این جدول هم ترتیب رعایت شده و هم موضوعات در کلی‌ترین حالت ممکن تفکیک شده‌اند. بنابراین جدول را می‌توان به صورت عرضی (روابط سطرها) و طولی (روابط ستون‌ها) تحلیل کرد.
- در این جدول رئوس موضوعات مطرح در یک سوره استخراج می‌شوند. بر این اساس هیچ آیه‌ای نیست مگر اینکه حداقل در یک ستون قرار می‌گیرد. بنابراین قرآن پژوه با مبنا قرار دادن آیات ابتدایی سوره و تفکیک آنها به موضوعات دربردارنده آنها آغاز می‌کند؛ مادامی که به موضوع جدید دست می‌یابد ستونی جدید به جدول اضافه می‌شود و زمانی که دیگر موضوع تکراری باشد به سطر بعدی منتقل می‌شود. این کار تا پایان سوره ادامه می‌یابد.
- اگر در مرحله‌ای از ترسیم این جدول قرآن پژوه نداند آیه مورد نظر دربردارنده موضوعی جدید است یا نه، باید آیه را در ستونی جدید قرار دهد. در روند تکمیلی تدبر در سوره، آیات این ستون یا در نتیجه فهم موضوع در یکی از ستون‌های موجود قرار می‌گیرند یا دربردارنده موضوعی جدید بوده و ستونی جدید را می‌سازند. بنابراین هر وقت در تشخیص موضوع آیه‌ای تردید بود آن را در ستونی جدا قرار می‌دهیم تا زمانی که در نتیجه تکرار مطالعات محل دقیق آیه تعیین شود.
- در جدول رویکرد حداکثری در نشان دادن پیوستگی موضوعات جزئی در یک آیه است. بنابراین تفکیک در حداقل ممکن و محدود به موضوعات کلی صورت می‌پذیرد و تفکیک جزئی مربوط به سطح ریز موضوعات در نمودار صورت می‌پذیرد. به همین دلیل مبنا در جدول تفکیک حداقلی موضوعات در آیات - به ویژه آیه واحد- است. از همین رو، آیاتی که ذیل یک موضوع دارای پیوستگی سیاقی هستند، معمولاً تفکیک نمی‌شوند.
- همین رویکرد بند قبل در تفکیک بر اساس تغییر بستر یا فضا در میان سطرها نیز وجود دارد. به همین جهت در جدول دیده می‌شود با دسته آیات دارای سیاق ادبی مشابه با هر دو رویکرد برخورد شده است. (برخی موارد تفکیک شده و

برخی موارد پیوسته آورده شده) این تفاوت در برخورد به منظور نشان دادن، صحت هر دو نوع برخورد است و مهم‌تر آنکه کاربردی که قرآن پژوه از تحقیق مد نظر دارد، عامل تعیین کننده تفکیک یا عدم تفکیک است.

- گاهی اوقات در جدول یک آیه به دو یا چند بخش تفکیک شده است؛ در حالی که در موارد مشابه، آیه‌ای دیگر با وجود اینکه چند موضوع دارد، در یک ستون قرار گرفته است. دلیل این موضوع نشان دادن تنوع رویکردی است که می‌توان به تفکیک یا عدم تفکیک آیات داشت. اینکه آیه‌ای تفکیک می‌شود یا نه، به کاربردی که قرآن پژوه از جدول انتظار دارد، مرتبط است. بنابراین در این قبیل موارد هم می‌توان تفکیک انجام داد، هم نه. اما به صورت کلی - بنابر آنچه در بند قبلی گفته شد - بنابر عدم تفکیک تا حد امکان است.

- در جدول این سوره ستون دوم به دلیل توجیهات ادبی^۱ به جهت موضوعی بر دو ستون دیگر تفوق دارد. این تفوق هم چنین، به دلیل اشتغال این ستون به موضوع علت و غایت انزال کتاب است. از آنجا که همراه با بیان این علت و غایت در واقع مسیر خارج ساختن مردم از ظلمات به نور (کارکرد کتاب) به صورت تفصیلی در آیات ذیل این ستون بیان شده است و از آنجا که ستون سوم در بردارنده چیستی، چرایی و تبعات خارج نشدن از ظلمات و ستون اول در بردارنده لوازم خارج شدن از ظلمات، مشخص می‌شود این ستون به جهت موضوعی بر دو ستون دیگر تفوق دارد.

مرحله سوم. ارائه گزارش از سیر موضوعات سوره

در این گزارش ستون‌های جدول ترسیم شده در مرحله قبل بیان می‌شوند. در این گزارش رئوس موضوعات مطرح در سوره مربوط به هر ستون بیان می‌شوند؛ در حدی که مجموع موضوعات جزئی بیان شده ذیل هر موضوع کلی طرح شوند.

در ارائه گزارش رابطه میان موضوعات یک ستون، تحلیل ارتباط میان موضوعهای جزئی آن ستون مورد توجه نیست. به بیان دیگر در این مرحله تنها گزارش مدنظر است و به تحلیل ستونی (عمودی) نمی‌پردازیم.

در ارائه گزارش این سوره به ریز موضوعات حاصل از موضوع کلی توجه شده است. به همین جهت ذیل ستون اول، ۲ ریز موضوع مطرح شده که عبارتند از: اسماء صفات و افعال الهی، احکام و قوانین مرتبط با خارج شدن از ظلمات به نور

بنابراین در ارائه گزارش می‌توان مراتب موضوعات یک سوره از جزء به کل را تا حد امکان بیان کرد. این نکته در گزارش بیان شده برای ستون دوم دیده می‌شود.

در این گزارش ستون دوم بر ارائه موضوعات بر ستون اول مقدم شده است. دلیل این موضوع در تفوق موضوع ستون دوم بر دیگر ستون‌ها و اهمیت آن در گزارش گیری نسبت به دو ستون دیگر است؛ چرا که موضوع این ستون و تسلط یافتن به موضوعات در حکم رویکرد یافتن برای بررسی دو ستون دیگر است.

در این گزارش هم به آیات کلیدی سوره توجه داده شده است. به همین جهت آیه ۲۳ که آیه کلیدی شرح دهنده تحقق وصول به غایت انزال کتاب است در ارائه گزارش بیان شده است. در این آیه وضعیت اخروی اهل ایمان و عمل صالح شرح داده شده است.

در ارائه گزارش این سوره به وجوه اختصاصی سوره نسبت به تمام قرآن اشاره شده است. به همین رو، توصیفات ویژه جهنم در این سوره - که در تمامی قرآن منحصر بفرد است - مورد توجه قرار گرفته است.

مرحله چهارم. تحلیل آیات ابتدایی و انتهایی سوره (کشف موضوع اصلی سوره)

^۱ توجیه ادبی این امر استعمال لام علت در ابتدای عبارت «لنخرج الناس...» در این ستون است. قرار گرفتن لام علت در ابتدای این عبارت باعث شده، موضوع این ستون «علت انزال کتاب» باشد. هم چنین وجود لام غایت در «لینذروا...» و «لیعلموا...» و «لینذروا...» در آیه تنهایی نشان دهنده این معناست که «غایت انزال کتاب» نیز در این ستون بیان شده است. به همین این ستون دربردارنده موضوع «بیان علت و غایت انزال کتاب» است.

همان‌گونه که بیان شد، بر اساس فهم اصلی‌ترین موضوع استخراجی از جدول و آنچه در سیر موضوعات مشخص شد، فهمیده می‌شود که آیات ابتدایی و انتهایی سوره را برای فهم اصلی‌ترین موضوع به صورت دقیق‌تر باید مورد توجه قرار داد.

به همین جهت در این مرحله آیات اول و آخر سوره را مورد بررسی قرار می‌دهیم تا محور سوره مشخص شود. (در این سوره هم آیه اول و هم آیه آخر، آیه احکامی است و هر دو باید برای فهم کامل محور سوره بررسی شوند).

نکاتی که می‌توان در این مرحله مورد توجه قرار داد عبارتند از:

- در این آیات ریز موضوعات علت انزال کتاب (۱) در آیه اول و غایات انزال کتاب (۲) در آیه آخر بیان شده‌است.
- این دو موضوع در عین تمایز بسیار ظریفی که دارند، دارای اشتراکات فراوان می‌باشند. در حدی که در برخورد اولیه تشخیص تمایز آن دو در مرحله فهم، دشوار می‌نماید.^۲
- به دلیل بیان شده این دو موضوع در یک ستون قرار می‌گیرند.
- اصلی‌تر بودن این موضوع در معنای محوریت داشتن آن در سوره است. بنابراین در ترسیم نمودار جایگاه اختصاصی پیدا می‌کند.

مرحله پنجم. ترسیم نمودار

در این مرحله بر اساس آنچه تا کنون حاصل شد، محتوای سوره را در قالب نمودار ترسیم می‌کنیم. برای رسم نمودار این سوره به نکات زیر دقت می‌کنیم:

- آیه اول سوره معادل هر یک از ستونهای جدول دارای موضوع است و موضوع آن در راس موضوعات آن ستون‌ها قرار دارد. این آیات به صورت متمایز در بالای نمودار در کادری مستقل قرار دارد.
- هر یک از ستون‌ها در نمودار یک کادر مستقل دارند که در آنها ریز موضوعات حاصل از آیات هر ستون قرار گرفته‌است.
- در چینش ریز موضوعات در این کادرها، ترتیب آیات رعایت شده‌است.
- در این نمودار بخش اول (نور) آبی رنگ، بخش دوم (راه خروج از ظلمات به نور) سبز رنگ و بخش سوم (ظلمات) زرد است.
- ارتباط میان ریز موضوعات به وسیله فلش باید مشخص شود. بنابراین از قرآن پژوهان باید خواست تا بر اساس ترتیب موضوعات مطرح شده در آیات، بخشهای مختلف آیات را که در دایره‌ها آمده است با فلش به یکدیگر متصل کنند. این کار باعث می‌شود، قرآن پژوه نحوه ورود و خروج به موضوعات مختلف سوره و ترتیب آنها را بفهمد. این تمرین دارای فواید فراوانی است که حداقل آن تسلط به سیر موضوعات سوره است.

^۲ همانطور که می‌دانیم در بیان علت، بررسی سرمنشأ و اصل وجودی چیزی در مقام اصل ایجاد (قوه) مورد توجه است؛ در حالی که در بیان غایت، نهایت و کمال آن چیز در مقام تحقق (فعل) مورد توجه قرار می‌گیرد. به بیان دیگر علت از سنخ مبدأ و غایت از سنخ معاد است. به دلیل همراستایی و وحدت موجود در نظام هستی این دو امر در مقام تحقق بر یکدیگر منطبق می‌شوند؛ اما در مقام اصل وجود از یکدیگر متمایزند. به همین رو در این سوره علت انزال کتاب بر رسول خاتم را توانمندی ایشان در خارج ساختن تمامی مردم از ظلمات به نور می‌دانیم؛ در حالی که غایت انزال کتاب را تحقق انذار شدن و علم یافتن و متذکر شدن می‌دانیم. به دلیل همین تفاوت است که می‌توان گفت غایت انزال کتاب تحقق یافته است؛ اما دست یابی به علت آن – یعنی خروج از ظلمات – بستگی به اراده شدن آن توسط مردم دارد. در واقع آنچه وظیفه پیامبر در این امر بوده در مقام تحقق واقع شده و جریان کمالی خود را ادامه خواهد داد؛ اما بخشی از آن که وابسته به پذیرش اختیاری مردم است، متناسب با خواست آنها تحقق و متناسب با عدم خواست آنها محقق نشده‌است.

- موضوعات در نمودار به صورت جزئی‌تر تفکیک شده‌اند. به همین جهت به اسماء و صفات، افعال الهی، حقایق و وحی در قسمت اول نمودار ستون‌های جداگانه اختصاص داده شده‌است.

- بخش سوم نمودار خود مشتمل بر سه قسمت است: ۱. تبیین ویژگی‌های کفر ۲. تبیین موضع‌گیری کفار ۳. تبیین تبعات کفر. ترتیب منطقی وقوع این ۳ عنوان به همان ترتیب بیان شده‌است. به این معنا که ابتدا کفر رخ می‌دهد و سپس در نتیجه کفر در مواجهه با تبیین حق در جامعه، موضع‌گیری صورت می‌پذیرد و نهایتاً در نتیجه این موضع‌گیری‌ها، افراد مشمول تبعات کفر می‌شوند. این سیر همان سیر فرو رفتن در ظلمات است که با سیر خارج شدن از ظلمات در تقابل است.

مرحله ششم. گزاره نویسی از نمودار

در این مرحله با توجه به نمودار و سیر موضوعات در آن، از بخش‌های مختلف نمودار در لایه‌های مختلف آن گزاره نویسی کنیم.

- گزاره استخراجی از نمودار باید به آیات عرضه شوند. در صورتی که پیوستگی سیاقی آیات سوره، گزاره مورد نظر را تأیید کنند، گزاره صحیح است؛ در غیر این صورت نشان دهنده وجود خطا در همان موضع از نمودار است. (شیوه ارزیابی صحت نمودار)

- گزاره‌های استخراجی در این مرحله، گزاره‌هایی هستند که سوره را به سمت استفاده کاربردی از آن سوق می‌دهند. به همین جهت ممکن است گزاره‌ها کلی یا جزئی باشند ولی در رویکرد کاربردی مشترک هستند.

- به دلیل در نظر داشتن رویکرد کاربردی در گزاره نویسی این مرحله دیده می‌شود، گزاره‌ها با محوریت موضوع خارج شدن از ظلمات به نور نوشته شده‌است.

- در نظر داشتن رویکرد کاربردی، عامل جلوگیری از طرح مطالب غیر کاربردی است. منظور از مطالب غیر کاربردی مطلبی است که به جاری شدن قرآن در زندگی در مراتب مختلف آن نیانجامد.

- نکته ویژه در این گزاره‌ها انطباق عبارت «لیقیموا الصلاة» در دعا‌های حضرت ابراهیم با عبارت «لتخرج الناس من الظلمات الى النور» است. به بیان دیگر بیان این امر که پیامبر خارج کننده مردم از ظلمات به نور است اشاره به دعای مستجاب حضرت ابراهیم در مقیم ساختن ذریه‌اش در وادی خشک و بی‌آب و علف به هدف اقامه صلوٰه می‌باشد؛ چرا که حضرت رسول سرحلقه همان ذریه‌ای است که این دعای حضرت ابراهیم را مستجاب کرده‌است. به همین جهت این دو عبارت انطباق کامل دارند. از دیگر سو به دلیل انطباق عبارت «إلى النور» به «إلى صراط العزيز الحميد» و انطباق حقیقت «صراط» با مفهوم «نظام ولایت الهی»، در حقیقت «اقامه صلوٰه» در معنای «تشکیل نظام ولایی و رفتن زیر بیرق ولایت» است.

مرحله هشتم. جمع بندی سوره مبارکه

در این مرحله بنابر تحلیل‌های صورت گرفته به جمع بندی سوره در قالب گزارش می‌پردازیم. این گزارش باید دربردارنده تحلیلی از سوره با محوریت موضوع انتخابی باشد. اگر موضوع انتخابی، اصلی‌ترین موضوع سوره باشد، گزارش ارائه شده در این مرحله به ارائه غرض سوره نیز می‌پردازد.

همچنین در این گزارش می‌توان مجموعه موضوعاتی که در این سوره می‌توانند به صورت محوری مورد بررسی قرار گیرند را تحت عنوان پژوهش‌های پیشنهادی ارائه داد.